

MARIA STINIA (*Kraków*)
orcid.org/0000-0003-2921-3758

KRÓTKIE TRWANIE ZAPOMNIANEGO PRYWATNEGO GIMNAZJUM REALNEGO W SKAŁACIE (1911–1914)

Abstract

THE SHORT LIFE OF THE FORGOTTEN PRIVATE REALGYMNASIUM IN SKALAT (1911–1914)

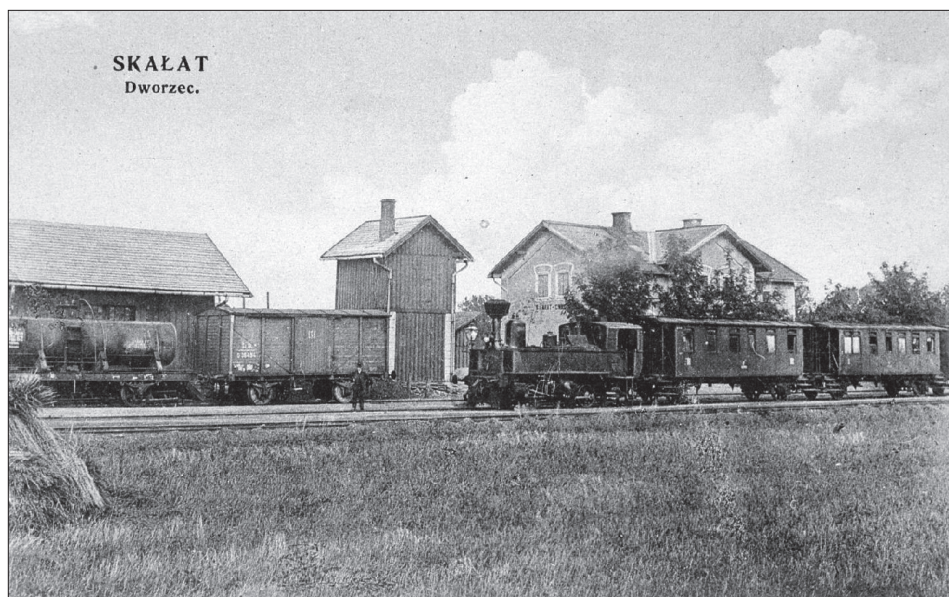
The private secondary school (Realgymnasium) in Skalat operated from 1911 to 1914, and had good financial backing and support from the local community. It filled an educational gap in a district that was poorly connected to other cities. In the gymnasium Jewish students dominated quantitatively over Roman Catholics and a small group of Greek Catholics. The collection of teaching resources was systematically increased and a number of educational activities were undertaken, a school orchestra was formed, a program of excursions was developed, and a scout troop was supported. The school's existence was brought to an end by World War I and the difficult post-war situation. It exemplified the emancipation aspirations of students coming from a provincial town, especially of Jewish origin.

Keywords: secondary school, Skalat, Galicia, education

Słowa kluczowe: gimnazjum realne, Skalat, Galicja, szkolnictwo

Powstawanie prywatnych szkół średnich w kresowych miasteczkach Galicji rozpoczęło się na początku XX w. Surowo oceniane za niski poziom nauczania nie doczekały się do tej pory naukowej analizy. Zarzucano im, że powstawały na skutek wybujałej ambicji lokalnych polityków, zwłaszcza posłów, którzy chcąc zdobywać głosy wyborców, składali obietnice bez pokrycia. Celem niniejszego artykułu jest pokazanie na przykładzie gimnazjum w Skalacie typowego procesu powstawania prowincjonalnego gimnazjum na terenach zróżnicowanych etnicznie, postaci z tym związanych, problemów grona nauczycielskiego, funkcjonowania szkoły oraz przedstawienie krótkich charakterystyk wybranych uczniów. Wykorzystane zostały materiały znajdujące się w Centralnym Państwowym Archiwum Ukrainy we Lwowie, drukowane sprawozdania szkolne, materiały prasowe, statystyczne oraz literatura przedmiotu, a także wspomnienia.

Skalát był niewielką miejscowością leżącą pomiędzy Zbarażem a Kopyczyńcami, w odległości około 30 km na południowy wschód od Tarnopola. Po pierwszym rozbiórze Skalát znalazł się pod panowaniem austriackim. W tym czasie stanowił własność rodziny Scypio del Campo. Na początku XIX w. miasteczko przeszło we władanie rodziny Poniatowskich, którzy stali się prekursorami miejscowego przemysłu – założyli fabrykę potażu, niezbędnego przy produkcji mydła, szkła i wyrobów ceramicznych czy bielenia tkanin. W 1869 r. dobra skałackie nabył od Poniatowskich Süskind Rozenstock. Skąpe informacje o nim ograniczają się do informacji, że dorobił się fortuny na zaopatrzeniu wojskowym w czasie wojny krymskiej¹. Był przykładem szerszego zjawiska widocznego zwłaszcza we wschodniej Galicji, jakim po uzyskaniu pełni praw przez ludność żydowską było nabywanie majątków ziemskich. W efekcie na początku XX w. Żydzi posiadali w Galicji 22% ziemi². W rękach Rozenstocków Skalát pozostawał aż do początku lat 20. XX w. Rozwój miasta widoczny w drugiej połowie XIX w. związany był z uzyskaniem statusu miasta powiatowego i tym samym pojawieniem się w nim nowych instytucji, które dawały miejsca pracy urzędnikom. Powiat skałacki był zróżnicowany narodowościowo i religijnie. W 1910 r. katolicy stanowili 36,6%, grekokatolicy 50,3%, a ludność żydowska 13,1%³. W *Podręczniku statystyki Galicji* podano

Dworzec w Skałacie po 1906 r. Fot. Polona - domena publiczna.tif

¹ T. Gąsowski, *From Austeria to the Manor. Jewish Landowners in Autonomous Galicia*, „Polin” 1999, vol. 12, s. 120–136.

² *Ibidem*.

³ *Podręcznik Statystyki Galicji*, t. 9, cz. 1, Lwów 1910, s. 12.

również deklarowany język towarzyski – języka polskiego używało 52% osób, ukraińskiego 47,7%, a niemieckiego 0,3%. Skałat był miastem polsko-żydowsko-ukraińskim. Panoramę miasteczka definiowały kościół, synagoga i cerkiew greckokatolicka⁴. Pomimo intensywnego rozwoju gimnazjów w Galicji, poza dostępem do szkół średnich pozostawali uczniowie powiatów oddalonych od centrum powiatów. W Skałacie na przełomie XIX i XX w. istniały dwie szkoły: sześcioklasowa szkoła żeńska oraz pięcioklasowa szkoła męska, były to najwyżej zorganizowane szkoły w powiecie⁵. Bak połączenia kolejowego powodował, że istniejące w Tarnopolu c.k. gimnazja były trudno dostępne dla uczniów z okolicy, problem stanowiły również koszty ewentualnego pobytu na stacji. Pierwsza linia Tarnopol – Podwołoczyska o długości 52 km powstała w 1871 r. i skierowana była na wschód jako część kolei Karola Ludwika. Nie rozwiązała jednak problemu dostępu do gimnazjum tarnopolskiego, ponieważ omijała miasteczko. Połączenie kolejowe uzyskał Skałat dopiero dzięki utworzeniu linii Tarnopol – Skałat – Grzymałów w 1897 r. o długości 47 km. Linia ta obsługiwała ruch pasażerski i towarowy i miała znaczenie dla ożywienia gospodarczego okolicy. Nadal jednak 2/3 powiatu skałackiego pozbawione było połączeń kolejowych⁶. W związku z tym dla dużej części mieszkańców starania o lokalne gimnazjum miało istotne znaczenie.

Na wschodzie Galicji od końca lat 90. XIX w. coraz bardziej widoczna stawała się rywalizacja na polu oświatowym pomiędzy ludnością polską i ukraińską (ruską), wyraźnie również wzrosły ambicje edukacyjne ludności żydowskiej domagającej się kształcenia w gimnazjach. W tę rywalizację włączały się samorządy miejskie oraz miejscowa inteligencja rozumiejąca znaczenie szkoły w kształtowaniu społeczeństwa. W efekcie dość szybko rosła liczba szkół średnich⁷. Jak podkreślają twórcy skałackiego gimnazjum, inicjatywę w tej kwestii wykazał jeszcze w latach 70. nowy właściciel zamku skałackiego Süskind Aleksander Rosenstock, który w zapisie testamentowym przeznaczył fundusze na powstanie szkoły średniej jego imienia⁸. Jednak wówczas idei tej nie udało się zrealizować. Natomiast władze miasta próbowały, podobnie jak inne prowincjonalne ośrodki, wywalczyć utworzenie gimnazjum państwowego. Zjawisko to było szczególnie widoczne w pierwszym dziesięcioleciu XX w. Po bezskutecznych staraniach zdecydowano się na stosowaną wówczas praktykę, czyli powołanie towarzystwa, którego celem było założenie

⁴ W. Barczyk i in., *Skałat – czas pokoju i wojny. Wspomnień księga druga*, Warszawa 2003, s. 14.

⁵ *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1912*, Lwów 1912, s. 624.

⁶ J. Opacki, *Przewodnik po powiecie skałackim*, Skałat 1938, s. 25.

⁷ M. Stinia, *Rola i znaczenie średniego szkolnictwa prywatnego w Galicji 1867–1914*, w: *Historia wychowania. Misja i edukacja. Galicja i jej dziedzictwo*, t. 20, red. K. Szmyd, J. Dybiec, Rzeszów 2008, s. 115–131.

⁸ M. Wojkowski, *Historia założenia prywatnego gimnazjum realnego w Skałacie*, w: *Sprawozdanie dyrekcji Prywatnego Gimnazjum Realnego z prawem publiczności w Skałacie za rok szkolny 1912/1913*, Skałat 1913, s. 3.

i utrzymanie prywatnego gimnazjum przez pierwsze lata z nadzieją na jego rychłe upaństwowienie⁹.

W przypadku Skałatu powołane Towarzystwo Szkoły Średniej miało bardzo dobrą sytuację. Posiadało fundusze, zapis testamentowy został dobrze zainwestowany i suma urosła do kwoty 450 tys. koron, co było wyjątkowe na tle innych powiatów¹⁰. Była to zasługa Maurycego Rosenstocka-Rostockiego, syna Süskinda, który otrzymał od cesarza w 1903 r. tytuł hrabiego i od tego czasu tytułował się jako Maurycy Edler von Rozstocki, a w 1913 r. uzyskał prawo dziedziczenia nowego nazwiska dla potomków, zmienił także wyznanie, przechodząc na katolicyzm¹¹.

W skład powołanego Towarzystwa weszli przedstawiciele ludności polskiej oraz żydowskiej. Wybrano Wydział Szkolny, którego prezesem został Władysław Baldini, stojący wówczas na czele miejscowego sądu. Był on przemyslaninem, ukończył studia prawnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim, do Skałatu przeniósł się po pobycie w Husiatynie, gdzie od 1909 r. pełnił funkcję naczelnika Sądu Powiatowego. W Skałacie poza działalnością sędziowską należał do Towarzystwa Szkoły Ludowej i był wiceprezesem Zarządu Powiatowego Kółek Rolniczych. W 1916 r. został radcą Sądu Krajowego, a od 1920 sędzią i potem wiceprezesem Sądu Okręgowego w Przemyślu. Był ostatnim prezydentem przedwojennego Przemyśla, zginął w Katyniu¹². Członkami Wydziału Szkolnego została grupa prominentnych mieszkańców miasta: Arnold Ehrlich, absolwent Wydziału Prawa na Uniwersytecie Lwowskim, w Skałacie prowadził praktykę adwokacką, był aktywnym członkiem lokalnej społeczności, działał w miejscowym samorządzie, w Radzie Powiatowej, został również naczelnikiem gminy oraz burmistrzem Skałatu; notariusz Emil Szołginia, kancelista sądu powiatowego; Joachim Rothkopf; miejscowy lekarz Maurycy Gottried; dyrektorowie banku Salomon Heilpern oraz Leopold Heilpern, pierwszy z nich był jednocześnie członkiem Rady Szkolnej Okręgowej (RSO) w Skałacie¹³; właściciele domów Szymon Chruszcz oraz Israel Tennenbaum; inspektor okręgowy Bolesław Kaczorowski¹⁴ oraz duchowni: ks. dziekan Franciszek Mynarski, członek RSO i ks. Harasymowicz, a także aptekarz Samson

⁹ M. Stinia, *Rola społeczeństwa galicyjskiego jako organizatora średniego szkolnictwa prywatnego w okresie autonomii*, w: *Z dziejów polskiej kultury i oświaty od średniowiecza do początków XX wieku*, red. K. Jakubiak, T. Maliszewski, Kraków 2010, s. 133–144.

¹⁰ *Sprawozdanie dyrekcji Prywatnego Gimnazjum Realnego z prawem publiczności w Skałacie za rok szkolny 1912/1913...*, s. 3.

¹¹ S.K. Kruczkowski, *Poczet Polaków wyniesionych do godności szlacheckiej przez monarchów austriackich w czasie od roku 1773 do 1918*, Lwów 1935.

¹² A. Wątor, *Władysław Antoni Baldini (1874–1941)*, w: *Lista strat działaczy obozu narodowego w latach 1939–1955. Słownik biograficzny*, t. 1, red. W.J. Muszyński, J. Mysiakowska-Muszyńska, Warszawa 2010, s. 61–62.

¹³ *Szematyzm Królestwa Galicji...*, s. 624.

¹⁴ Bolesław Kaczorowski, przedstawiciel Rady Szkolnej Krajowej, nauczyciel czteroklasowej szkoły żeńskiej im. św. Kingi w Kołomyi, pełniący obowiązki zastępcy inspektora szkolnego okręgowego w Skałacie. *Dziennik Urzędowy c.k. Rady Szkolnej Krajowej w Galicji. Rocznik 1910*, Lwów 1910, s. 475.

Khlar. Towarzystwo musiało zdecydować się, jaki typ gimnazjum przyjąć. Wybór gimnazjum typu realnego był przejawem rozsądnej analizy potrzeb i możliwości przyszłych uczniów¹⁵. W 1908 r. Gustav Marchet stojący na czele Ministerstwa Wyznań i Oświaty (MWiO) zdecydował o ponownym wprowadzeniu zlikwidowanych w 1878 r. tego typu gimnazjów. W Galicji wprowadzono je po przygotowaniu odpowiednich planów nauki w 1909 r., rozporządzeniami z 20 VII i 2 VIII 1909 r. Program w większości pokrywał się z przedmiotami gimnazjum klasycznego, z wyjątkiem usunięcia języka greckiego i wprowadzenia w jego miejsce języka francuskiego, zwiększenia wymiaru godzin takich przedmiotów, jak: chemia, ryśnię, geografia i przyroda oraz dodania geometrii wykresnej¹⁶. Ukończenie tego typu szkoły dawało możliwość rozpoczęcia dalszego etapu edukacji na wszystkich świeckich wydziałach uniwersyteckich oraz w szkołach politechnicznych, a po ukończeniu szóstej klasy można było rozpocząć kształcenie farmaceutyczne. Ograniczenia występowały w wypadku chęci uzyskania uprawnień nauczycielskich z zakresu filozofii, filologii klasycznej, języka francuskiego lub historii. Należało wówczas dwa lata przed przystąpieniem do egzaminu dojrzałości uzupełnić wiedzę z języka greckiego w zakresie gimnazjum klasycznego. Usunięcie z gimnazjów realnych greki było znacznym ułatwieniem dla uczniów, ponieważ ten przedmiot sprawiał im wiele trudności.

Jeśli chodzi o szkoły prywatne, to zgodę na ich powstanie wydawała Rada Szkolna Krajowa po przedstawieniu wymaganych dokumentów. Przede wszystkim zwracano uwagę na zabezpieczenie finansowe i lokalowe oraz skład planowanego grona nauczycielskiego. Gdy gimnazjum chciało uzyskać prawa szkół publicznych, wówczas decyzja należała do MWiO po rekomendacji RSK. Za organizację gimnazjum nie odpowiadał właściciel, a powołany przez RSK kierownik/dyrektor. Zazwyczaj wybierano do tego celu doświadczonych nauczycieli z większego ośrodka oświatowego¹⁷. W Skałacie zdecydowano się na wybór Mieczysława Wojkowskiego, nauczyciela c.k. I gimnazjum w Tarnopolu, który doświadczenie zdobywał również w VIII gimnazjum we Lwowie. Z macierzystej szkoły otrzymał urlop na podstawie reskryptu RSK z 27 VIII 1911 r.¹⁸ Nauczycieli do szkół prywatnych pozyskiwano zazwyczaj z innych gimnazjów, z których podobnie jak dyrektor otrzymywali urlopy, a czas pracy wliczany był do służby. Wojkowski był specjalistą nauk przyrodniczych, w organizowanej szkole opiekował się również biblioteką nauczycielską, uczniowską oraz gabinetami przyrodniczym i fizycznym. Warunkiem pomyślnego rozwoju gimnazjum było uzyskanie prawa publiczności,

¹⁵ M. Stinia, *Gimnazjum klasyczne czy realne? Dylematy średniego szkolnictwa prywatnego w Galicji 1867–1914*, w: *Galicja. Studia z dziejów społeczno-gospodarczych*, red. M. Baczkowski, T. Kargol, Kraków 2017, s. 53–66.

¹⁶ Zob. szerzej *Plan nauki dla gimnazjów galicyjskich*, Lwów 1909.

¹⁷ M. Janelli, K. Missona, *Zbiór ustaw i rozporządzeń odnoszących się do szkół średnich w Galicji*, t. 1: *Szkola*, z. 1, Lwów 1914, s. 5.

¹⁸ Po 1918 r. został zatrudniony w państwowym gimnazjum w Trembowli.

czyli prawa do wydawania świadectw mających formalno-prawne znaczenie. Wymagało to pozytywnej opinii władz szkolnych. W tym celu zwrócono się do Rady Szkolnej Krajowej o dokonanie inspekcji szkoły. Wiosną 1912 r. inspektor szkolny Tadeusz Lewicki dokonał wizytacji szkoły, uznając, że są podstawy do przyznania praw publicznych – uczyniono to 14 czerwca tego samego roku.

W pierwszym roku istnienia szkoły poza dyrektorem Wojkowskim i dwoma duchownymi (księdzem katolickim F. Mynarskim oraz duchownym greckokatolickim Józefem Jarymowiczem) grono pedagogiczne stanowili nauczyciele: Klemens Fleschner, Józef Jabłoński, Dymitr Malicki, Kazimierz Reiter i Leon Złochowski. Początkowo tylko dyrektor M. Wojkowski miał pełne uprawnienia nauczycielskie i status profesora. Pozostali odzwierciedlali podstawowe problemy, jakie były udziałem gimnazjów prywatnych – z powodu braku sił fachowych konieczność zatrudniania suplentów lub nauczycieli szkół ludowych. Suplent Klemens Fleschner, który początkowo uczył języka niemieckiego, a następnie matematyki, maturę zdał w Tarnopolu, studiował po kilka semestrów na wydziałach filozoficznych Uniwersytetu Wiedeńskiego, Jagiellońskiego i Franciszkańskiego we Lwowie, głównie nauki przyrodnicze. W ocenie inspektora szkolnego T. Lewickiego miał „niekiedy nienaturalną skłonność do popisywania się”, ale „przedmiotów realnych uczy dobrze”¹⁹. Nauczycielem języka ukraińskiego był Dymitr Malicki. Kazimierz Reiter, który był równocześnie kierownikiem miejscowej pięcioklasowej szkoły męskiej, uczył rysunków, a Leon Złochowski, uczący w szkole ludowej, był nauczycielem gimnastyki²⁰. Łaciny (oraz nadobowiązkowo greki w kl. III) uczył Jan Strojek, suplent I gimnazjum w Tarnopolu. Mieczysław Buliński również uczył łaciny, a także polskiego, geografii i historii. W drugim roku istnienia szkoły pozyskano duchownego religii mojżeszowej Adolfa Halperna, również ze szkoły ludowej, oraz Eugeniusza Semkowicza, zastępcę nauczyciela c.k. Szkoły Realnej w Śniatynie, który uczył polskiego, niemieckiego, francuskiego, łaciny i historii. Grono było dość stabilne, choć w roku szkolnym 1913/1914 odszedł Klemens Fleschner, E. Semkowicz otrzymał urlop bezpłatny, a M. Buliński nie pracował od 1 czerwca 1914 r.²¹

O potrzebie powołania do życia gimnazjum w Skałacie świadczy szybki wzrost liczby uczniów. W roku 1911/1912 uczęszczało do niego 54 uczniów zwyczajnych oraz sześciu prywatnych. Rok później, pod koniec roku szkolnego, liczba ta wzrosła do 84 uczniów zwyczajnych oraz 69 prywatnych. Dwa lata później, w roku 1913/1914, było ich odpowiednio 103 oraz 55. Większość spośród tej dużej grupy prywatystów pochodziła z powiatu skałackiego. Byli to uczniowie,

¹⁹ Sprawozdanie z lustracji prywatnego gimnazjum, bez prawa publiczności w Podwoleczyskach. Centralne Państwowe Archiwum Ukrainy we Lwowie, fond 178: Rada Szkolna Krajowa, opis 3: szkoły średnie, sprawa 962: Gimnazjum w Podwoleczyskach, k. 154–155.

²⁰ *Sprawozdanie dyrekcji Prywatnego Gimnazjum Realnego z prawem publiczności w Skałacie za rok 1913/1914*, Skałat 1914, s. 41.

²¹ *Ibidem*, s. 43.

k którzy uczyli się w domu, ale byli zapisani do szkoły i aby otrzymać świadectwo umożliwiające przechodzenie do kolejnych klas, obowiązkowo składali co semestr egzaminy ze wszystkich przedmiotów. Taka możliwość pobierania nauki była więc dość wygodna dla osób mieszkających w małych wioskach. Pozwalało to na uniknięcie ponoszenia kosztów utrzymania na stancjach w Skałacie i rozwiązywało problem codziennego docierania do szkoły. W gimnazjum dominowali uczniowie wyznania izraelskiego, w roku szkolnym 1912/1913 było ich 46 zwyczajnych oraz 56 prywatystów. Pozostali to 34 osoby wyznania rzymskokatolickiego (w tym 8 prywatystów) i 24 grekokatolików (16 zwyczajnych oraz 8 prywatystów). Uczniowie wywodzili się przede wszystkim z rodzin kupieckich (13 zwyczajnych oraz 49 prywatystów) oraz chłopskich (18 dzieci włościan). Sporą grupę stanowili uczniowie pochodzący z rodzin urzędniczych (23 zwyczajnych oraz 11 prywatystów). W zdecydowanej większości rodzice mieszkali w Skałacie lub w powiecie skałackim. Uczniowie gimnazjalni mieszkający poza domami rodzinnymi znajdowali kwaterę u krewnych w bursie i na stancjach. Wśród prywatystów do szkoły zapisano 24 dziewczęta, stanowiły więc 33% uczniów prywatnych. Statystycznie to duży odsetek, ale ich liczba w ciągu kolejnych dwóch lat malała. Do czwartej klasy dotarło ich 14. W roku szkolnym 1913/1914 do klasy pierwszej zapisano 10 dziewcząt, wśród nich Róża Tannenbaumówna uzyskała najwyższą notę – „chlubnie uzdolniona”. W starszych klasach były odpowiednio: w drugiej – cztery uczennice, w trzeciej – siedem oraz w czwartej – trzy²².

Dla potrzeb uczniów zorganizowano Polską Bursę im hr. A. Potockiego. Na jej czele zwyczajowo stawał miejscowy arystokrata. W Skałacie byli to hr. Ludwik Koziębrodzki oraz Aleksander Roztocki, w zarządzie był również ks. F. Mynarski. W bursie mieszkało od 8–12 uczniów katolików. Namiestnik Galicji Andrzej Potocki, zabity przez ukraińskiego zamachowca w 1908 r., często był wybierany na patrona burs, zwłaszcza we wschodniej części prowincji.

Trudna sytuacja międzynarodowa powodowała, że nie tylko względami zdrowotnymi kierowały się władze (również szkolne), zwracając szczególną uwagę na kwestie rozwoju fizycznego uczniów. Od roku 1897 obowiązywał nowy program nauki gimnastyki ogłoszony przez wiedeńskie MWiO na wniosek Rady Szkolnej Krajowej, który nadawał przedmiotowi obowiązkowy charakter. Zwolnienie było możliwe tylko na wniosek lekarza. W Skałacie w pierwszym roku działania gimnazjum tylko jeden z uczniów był zwolniony z uczestniczenia w tych zajęciach. W 1909 r. dodano do ogólnie rozumianego wychowania fizycznego uczniów zajęcia terenowe o charakterze wojskowym²³. W Skałacie podobnie jak w innych ośrodkach ważną rolę w upowszechnieniu kultury fizycznej odegrało istniejące w tym mieście od 1903 r. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, które udostępniało

²² *Ibidem*, s. 64.

²³ M. Stinia, *Pomiędzy kortami tenisowymi a szkolnym podwórkiem. Z problematyki wychowania fizycznego w prywatnych gimnazjach Galicji czasów autonomii*, w: *Polska kultura fizyczna i turystyka w czasach zaborów i II Rzeczypospolitej*, red. D. Dudek, Kraków 2009, s. 315.

swoje budynki. Skałacki budynek „Sokoła” powstał w 1909 r. i służył uczniom w czasie trudnych warunków atmosferycznych. Istotne też było powstanie w 1911 r. drużyny skautowej imienia hetmana Stefana Żółkiewskiego, którą utworzył naczelnik miejscowego „Sokoła” Hoffman. Władze szkolne początkowo niechętnie działaniom skautingu na terenie placówek oświatowych, ostatecznie zezwoliły na tworzenie szkolnych drużyn, co doprowadziło do ich gwałtownego rozwoju. Powstały wówczas w Galicji 33 drużyny²⁴. Skałacka liczyła 12 członków – spotykali się oni w niedziele i święta. Organizowano wycieczki, realizując zajęcia terenowe oraz ćwiczenia z mapą. Zazwyczaj przeprowadzano je w odległości kilku kilometrów od szkoły, a opiekunem drużyny był Mieczysław Buliński.

Gimnazjum oferowało również inne formy spędzania czasu poza lekcjami. Zorganizowano orkiestrę szkolną, którą kierował Albert Sirkes. Od września 1913 r. jako przedmiot nadobowiązkowy wprowadzono w szkole naukę muzyki; zajęcia prowadził Michał Center. Planowano założenie orkiestry smyczkowej, a następnie orkiestry dętej. W pierwszym roku nauki muzyki wprowadzono podstawy teoretyczne oraz nauczano gry na skrzypcach, co traktowano jako wstęp do założenia kwartetu smyczkowego²⁵. Zamierzenia te potwierdza skład orkiestry. Grało w niej dziesięciu uczniów, w tym pięciu na skrzypcach (Feliks Khlar, Bronisław Janikiewicz, Juliusz Szołginia, Włodzimierz Pilipiec, Maks Goldring), a ponadto Stanisław Brückner na wiolonczeli, Salomon Goldring na basie, Mieczysław Gretkiewicz na trąbce, Hirsz Halpern na flecie oraz Ludwik Supiński na klawirze.

W szkole działała także Szkolna Kasa Oszczędności, Bratnia Pomoc, Fundusz Gier i Zabaw oraz Fundusz Kolonii Wakacyjnych. Fundusze zebrane w ramach Bratniej Pomocy przeznaczane były na zakup odzieży, obuwia, lekarstw i podręczników dla ubogich uczniów. Dochód z wieczorków muzycznych i datków uczniów przekazywano do Lwowa, do Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych na organizację kolonii wakacyjnych. Z Funduszu Gier i Zabaw kupowano przyrządy gimnastyczne.

Rok szkolny miał wyznaczony odgórnie dla wszystkich typów szkół średnich kalendarz uroczystości szkolnych. Z jednej strony były to uroczystości ku czci domu panującego – 9 IX i 19 XI odbywały się msze za zmarłą cesarżową Elżbietę, 4 X czczono imieniny cesarza Franciszka Józefa, a 23 VI pamiętano o śmierci cesarza Ferdynanda. Z drugiej, obowiązkowo obchodzono uroczystości o charakterze patriotycznym. W latach poprzedzających wybuch wojny oficjalnie obchodzono rocznice powstań narodowych (listopadowego – 29 XI oraz styczniowego – 22 I). W 1913 r. przypadała 50. rocznica wybuchu powstania styczniowego, więc celebrowano ją szczególnie podniosłe, obchody organizując w miejscowym „Sokole” i łącząc je z pokazem gimnastycznym uczniów. Ponadto 26 XI 1912 r. uroczystość

²⁴ I. Kozimala, *Harcerstwo – szkoła – społeczeństwo w południowo-wschodniej Polsce w latach 1911–1939*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2016, vol. 19, nr 2, s. 152.

²⁵ *Sprawozdanie dyrekcji Prywatnego Gimnazjum Realnego z prawem publiczności w Skalacie za rok 1913/1914...*, s. 54.

wspominano trzechsetną rocznicę śmierci Piotra Skargi, a w 1913 r. uczniowie ukraińscy obchodzili 300. rocznicę śmierci Adama (Hipacego) Pocięja, współtwórcy unii brzeskiej, biskupa halickiego i kijowskiego. Uroczystości kościelne obu obrządków spinały wiele obchodów. Corocznie obowiązkowo świętowano dni patronów szkoły – 13 XI św. Stanisława Kostki oraz 21 V św. Jana Ewangelisty, patrona uczniów ukraińskich.

Gimnazjum pomimo krótkiego istnienia dorobiło się kilku ciekawych wychowanków. Jednym z bardziej znanych był Juliusz Kanarek, który urodził się w Skałacie w 1901 r. i był jednym z najmłodszych żołnierzy Legionów Polskich²⁶. Jego pełne nazwisko brzmiało Ajzyk Juliusz Bernhaut-Kanarek. Od 1911 r. był uczniem gimnazjum w Skałacie. Po wybuchu I wojny światowej wyjechał do Lwowa, gdzie wstąpił do Drużyn Bartoszewych. Walczył w Karpatach, został ranny w bitwie pod Mołotkowem. Należał do Polskiej Organizacji Wojskowej w rodzinnym mieście i z tego powodu był więziony przez władze ukraińskie w 1919 r. Uczestniczył w walkach z Ukraińcami i bolszewikami. Po przejściu do rezerwy kontynuował naukę i w 1922 r. zdał egzamin maturalny w gimnazjum w Tarnopolu. Studiował na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Jeszcze jako student był działaczem społecznym w Skałacie. W 1927 r. został wybrany radnym oraz członkiem Powiatowej Kasy Chorych, założył tam również lokalną organizację Związku Naprawy Rzeczypospolitej. W 1927 r. redagował pismo „Ziemia Skałacka”. Po ukończeniu nauki przeniósł się do Kielc, a następnie do Warszawy. Po wojnie mieszkał w Nowym Jorku, gdzie prowadził kancelarię adwokacką. Zmarł w 1968 r.

Innym znanym uczniem gimnazjum skałackiego był już wspomniany członek orkiestry Stanisław Brückner, syn urzędnika skarbowego. Wybuch I wojny światowej przerwał jego naukę. Eksternistycznie zdał egzaminy (kl. 4–6) w gimnazjum w Tarnopolu. W lutym 1920 r. wstąpił do wojska polskiego i walczył z bolszewikami, uczęszczając jednocześnie na kurs dla uczniów-żołnierzy we Lwowie (kl. 7 i 8). W 1921 r. złożył egzamin dojrzałości. Na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie studiował matematykę i fizykę. Po przeprowadzce do Bydgoszczy był nauczycielem fizyki w Miejskim Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym im. M. Kopernika w tym mieście. Po wybuchu II wojny światowej został aresztowany przez policję niemiecką i rozstrzelany 31 października 1939 r. w bydgoskiej Dolinie Śmierci w Miedzyniu²⁷.

Prywatne Gimnazjum Realne w Skałacie było ważnym projektem dla miejscowej społeczności, wypełniało lukę w dostępie do szkoły średniej, zwłaszcza w środowisku uczniów żydowskich stanowiących większość w tej szkole, dawało też szansę na

²⁶ M. Gałęzowski, *Juliusz Kanarek (1901–1968)*, <https://sztetl.org.pl/en/biographies/194204-kanarek-juliusz> [dostęp: 20.06.2023].

²⁷ *Stanisław Brueckner (1900–1939)*, http://www.cantoria.home.pl/nauczyciele/index.php?item=1&n=brueckner_stanislaw [dostęp: 20.06.2023]. Szerzej zob. M. Walczak, *Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej*, Warszawa 1995.

wykształcenie dziewcząt. Odpowiednio zabezpieczone finansowo miało szansę na rozwój. Po wybuchu Wielkiej Wojny w 1914 r. miasto znalazło się w strefie działań wojennych. Okupacja rosyjska w latach 1914–1915, walki frontowe w 1916 r., konflikt polsko-ukraiński w latach 1918–1919 uniemożliwiły kontynuację działalności szkoły²⁸. Nie uruchomiono też nauki po ustaleniu granic Polski. Próbę odnowienia prywatnego gimnazjum podjęto dopiero w 1939 r. We wrześniu tego roku szkoła miała rozpocząć pracę, lecz na przeszkodzie stanął wybuch II wojny światowej. Jednak nawet krótki czas istnienia skałackiego gimnazjum zasługuje na upamiętnienie, gdyż jest dowodem niezwyklej aktywności wielonarodowościowego społeczeństwa, które pomimo konfliktów jednoczyło się wokół idei szkoły.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Centralne Państwowe Archiwum Ukrainy we Lwowie, fond 178: Rada Szkolna Krajowa, opis 3: szkoły średnie, sprawa 962.

Źródła drukowane:

Dziennik Urzędowy c.k. Rady Szkolnej Krajowej w Galicji. Rocznik 1910, Lwów 1910.

M. Janelli, K. Missona, *Zbiór ustaw i rozporządzeń odnoszących się do szkół średnich w Galicji*, t. 1: *Szkola*, z. 1, Lwów 1914.

H. Kopia, *Kalendarzyk profesorki Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych na rok 1916*, Lwów 1916.

S.K. Kruczkowski, *Poczet Polaków wyniesionych do godności szlacheckiej przez monarchów austriackich w czasie od roku 1773 do 1918*, Lwów 1935.

J. Opacki, *Przewodnik po powiecie skałackim*, Skałat 1938.

Plan nauki dla gimnazjów galicyjskich, Lwów 1909.

Podręcznik Statystyki Galicji, t. 9, cz. 1, Lwów 1910.

Sprawozdanie dyrekcji Prywatnego Gimnazjum Realnego z prawem publiczności w Skałacie za rok szkolny 1912/1913, Skałat 1913.

Sprawozdanie dyrekcji Prywatnego Gimnazjum Realnego z prawem publiczności w Skałacie za rok 1913/1914, Skałat 1914.

Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1912, Lwów 1912.

M. Wojkowski, *Historia założenia prywatnego gimnazjum realnego w Skałacie*, w: *Sprawozdanie dyrekcji Prywatnego Gimnazjum Realnego z prawem publiczności w Skałacie za rok szkolny 1912/1913*, Skałat 1913.

Wspomnienia:

W. Barczyk, A. Gołębiowski, E. Łańcucki, E. Pietrzyszyn, J. Stopa, W. Wyrozumski, *Skałat – czas pokoju i wojny. Wspomnień księga druga*, Warszawa 2003.

Opracowania:

M. Gałęzowski, *Juliusz Kanarek (1901–1968)*, <https://sztetl.org.pl/en/biographies/194204-kanarek-juliusz> [dostęp: 20.06.2023].

T. Gąsowski, *From Austeria to the Manor. Jewish Landowners in Autonomous Galicia*, „Polin”

²⁸ H. Kopia, *Kalendarzyk profesorki Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych na rok 1916*, Lwów 1916, s. 85.

- 1999, vol. 12, s. 120–136, <https://doi.org/10.3828/liverpool/9781874774594.003.0009>.
- I. Kozimala, *Harcerstwo – szkoła – społeczeństwo w południowo-wschodniej Polsce w latach 1911–1939*, „*Studia Paedagogica Ignatiana*” 2016, vol. 19, nr 2, s. 145–170.
- Stanisław Brueckner (1900–1939), http://www.cantoria.home.pl/nauczyciele/index.php?item=1&n=brueckner_stanislaw [dostęp: 20.06.2023].
- M. Stinia, *Gimnazjum klasyczne czy realne? Dylematy średniego szkolnictwa prywatnego w Galicji 1867–1914*, w: *Galicja. Studia z dziejów społeczno-gospodarczych*, red. M. Baczkowski, T. Kargol, Kraków 2017, s. 53–66.
- M. Stinia, *Pomiędzy kortami tenisowymi a szkolnym podwórkiem. Z problematyki wychowania fizycznego w prywatnych gimnazjach Galicji czasów autonomii*, w: *Polska kultura fizyczna i turystyka w czasach zaborów i II Rzeczypospolitej*, red. D. Dudek, Kraków 2009, s. 311–323.
- M. Stinia, *Rola i znaczenie średniego szkolnictwa prywatnego w Galicji 1867–1914*, w: *Historia wychowania. Misja i edukacja. Galicja i jej dziedzictwo*, t. 20, red. K. Szmyd, J. Dybiec, Rzeszów 2008, s. 115–131.
- M. Stinia, *Rola społeczeństwa galicyjskiego jako organizatora średniego szkolnictwa prywatnego w okresie autonomii*, w: *Z dziejów polskiej kultury i oświaty od średniowiecza do początków XX wieku*, red. K. Jakubiak, T. Maliszewski, Kraków 2010, s. 133–144.
- M. Walczak, *Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej*, Warszawa 1995.
- A. Wątor, *Władysław Antoni Baldini (1874–1941)*, w: *Lista strat działaczy obozu narodowego w latach 1939–1955. Słownik biograficzny*, t. 1, red. W.J. Muszyński, J. Mysiakowska-Muszyńska, Warszawa 2010, s. 61–62.